

INFORMACE

Ing. Vendula Hynková, doc. dr. Luboš Štancil, CSc.

Vojenské keynesiánství, vojenské výdaje a růst militarizace ekonomik vyspělých zemí světa

Příspěvek na základě vymezení podstaty vojenského keynesiánství pojednává o problému rozporného vnímání vlivu vojenských výdajů na ekonomický růst. Hlavní pozornost je věnována analýze uplatňování politiky vojenského keynesiánství jako jednoho z nejvýznamnějších faktorů posilování ekonomických pozic a vojensko-politického vlivu vojenskoprůmyslových komplexů vyspělých zemí světa. Ve stati jsou v nezbytném rozsahu prezentovány současné přístupy k vymezení podstaty a úlohy vojensko-průmyslových komplexů a v případě intenzifikace vojenského keynesiánství je poukázáno na nebezpečí militarizace ekonomik a společenského života.

Úvod

Po celá desetiletí vlády a ministři obrany obhajovali požadavky na rostoucí objemy prostředků tvrzením, že vysoká úroveň vojenských výdajů je „dobrým stimulem“ pro rozvoj ekonomiky, a proto jejich redukce by vedla k recesi. Tato argumentace ve prospěch vojenských výdajů se stala tak známou, že jejich funkci jako účinného nástroje fiskální politiky marxističtí kritici příhodně nazvali „keynesovským militarismem“, resp. „vojenským keynesiánstvím“. V souvislosti se světovou finanční a hospodářskou krizí a hledáním řešení jejího překonání se rozvinula nová diskuze o možnostech využití vojenského keynesiánství ve prospěch nastartování ekonomického růstu.

V současnosti se **vojenským keynesiánstvím** zpravidla rozumí hospodářská politika, která využívá *masivní* vojenské výdaje jako prostředku dosažení hospodářského růstu. Jako příklady politiky vojenského keynesiánství se většinou uvádí hospodářská politika Německa ve 30. letech a Spojených států amerických v 80. letech minulého století. V současnosti se vedou poměrně vášnivé diskuze nejen o oprávněnosti hodnocení uvedených období jako „vojenského keynesiánství“, ale i o jeho kladech a záporech vůbec. Kritici vojenského keynesiánství mimo jiné zdůrazňují jeho vliv na prohlubování militarizace ekonomiky, následně i ostatních sfér života společnosti.

Stručně o názorech na ekonomické souvislosti vojenských výdajů

Vliv výdajů na obranu jako nástroje fiskální politiky, tj. vojenského keynesiánství se projevuje dvojím způsobem: na jedné straně, neúměrné vojenské výdaje odnímají část ekonomických zdrojů nezbytných k řešení aktuálních sociálně-ekonomických úkolů, zvyšování životní úrovně obyvatel a nadměrně zatěžují ekonomiku. Na straně druhé, racionální výdaje, alokované především do výroby vysoce technologicky vyspělých systémů zbraní, vojenské techniky a další speciální vojenské produkce a produkce dvojného užití, stimulují rozvoj technologicky vyspělých výrobní, vytváří pracovní místa a rozšiřují možnosti exportu. To má pozitivní vliv na ekonomiku a nachází svůj odraz ve změnách makroekonomických indikátorů typů hrubý domácí produkt, zaměstnanost,

reálné důchody obyvatel, struktura průmyslové výroby apod. Tento dvojí vnitřně rozporný vliv vojenských výdajů na ekonomiku země rozděluje badatele na zastánce vojenského keynesiánsství a na jeho odpůrce, kritiky. [1]

Jsou známé publikace věnované systematizaci vlivu vynakládaných vojenských výdajů na ekonomiku země, přičemž se to často uskutečňuje s použitím složitých, komplikovaných matematických a statistických modelů. [2] Jejich autoři nedospívají k jednoznačným závěrům a jednotnému názoru na směry vlivu vojenských výdajů na ekonomický růst. Mnozí ekonomové analyzují vojenské výdaje jako alternativu investic do nevojenských odvětví a na základě porovnávání jejich efektivnosti dokazují, že mají negativní vliv na ekonomický růst, neboť vytěsňují soukromé investice a omezují tak rozvoj civilních sektorů ekonomiky. [3]

Jiní ekonomové konstatují, že je velmi obtížné, ba dokonce nemožné objasnit statisticky významnou závislost mezi vojenskými a nevojenskými výdaji. [4] Někteří poukazují na přímou závislost mezi vojenskými výdaji a výrobou, zvláště hutním průmyslem a strojírenským průmyslem i dalšími technologickými odvětvími. Poukazují na to, že před první světovou válkou 1 % zvýšení vojenských výdajů vedlo ke zvýšení průmyslové produkce ve Spojených státech o 1 %, v Německu o 3 %, a ve Francii o 3,5 %.

Prakticky všichni autoři zmíněných prací se shodují v tom, že existují faktory, které mají jak pozitivní tak i negativní vliv na ekonomický růst. Připustíme-li, že současný moderní stát musí zabezpečení vojenské obrany svých zájmů věnovat neustálou pozornost a odpovídajícím způsobem i ji dotovat finančními prostředky, pak to znamená, že musí existovat určité optimum týkající se velikosti vojenských výdajů, resp. jejich podílu na HDP. Nalezení tohoto optima je však více než obtížné. Při jeho definování hrozí nebezpečí dvou extrémů. Rozhodnutí o vyšších vojenských výdajích než je jejich optimální úroveň budou stimulovat rozvoj zbrojního průmyslu, posilování pozice vojenskoprůmyslového komplexu a tendenci k militarizaci ekonomiky a celé země. V reakci na tato rozhodnutí mohou ostatní země přijmout odpovídající opatření k navýšení svých vojenských rozpočtů a k posílení domácího zbrojního průmyslu. Tato rozhodnutí jsou počátkem závodů ve zbrojení. Nízká úroveň výdajů na obranu nemusí být dostatečná pro dosažení požadovaných schopností státu a jeho armády k obraně státní suverenity a demokratického vývoje země. Realizace politiky vojenského keynesiánsství v sobě skrývá velké nebezpečí k nadměrnému růstu vojenských výdajů se všemi jeho negativními důsledky.

Historie vzniku vojenského keynesiánsství

Nejhlubší teoretické základy vojenského keynesiánsství jako směru ekonomického myšlení vytvořil anglický ekonom John Maynard Keynes, který věnoval velkou pozornost hledání příčin toho, proč tržní ekonomika přestala ve 20. století úspěšně fungovat na základě samoregulačních sil a propadla se do hluboké celosvětové deprese, doprovázené nevyužíváním výrobních kapacit a vysokou nedobrovolnou nezaměstnaností. V „Obecné teorii“ (1936) Keynes zdůvodnil, že příčinou krize byla nedostatečná efektivní poptávka a v jejím rámci nestabilita investic vyvolaná klesající ochotou podnikatelů investovat a nabídl model hospodářské politiky státu, která měla zmírnit cyklické výkyvy spojené s tržní ekonomikou. Jejím základem bylo vytváření nových pracovních míst a formování efektivní poptávky, jako léku na ozdravení ekonomiky. Prvořadý význam

přítom přisuzoval vytváření dostatečně velké dodatečné poptávky ze strany státu, a to i za cenu jeho zadlužování.

J. M. Keynes si byl vědom místa vojenských výdajů ve struktuře dodatečné poptávky a jejich významu pro ekonomický růst. Chápal je jako silný veřejný poptávkový impuls, který svým multiplikačním účinkem může výrazně přispět k oživení ekonomiky právě tehdy, když samoregulační mechanismy tržní ekonomiky selhávají ve svých schopnostech generovat dostatečné soukromé investice nebo adekvátně stimulující privátní spotřebu. Právě v této roli viděl nezastupitelnou roli státu.

Jestliže v roce 1936 uprostřed velké hospodářské krize J. M. Keynes v „Obecné teorii“ uvádí spíše jako teoretický příklad, že „stavba pyramid, zemětřesení, ale i války mohou sloužit ke zvýšení bohatství“, pak o čtyři roky později, na základě poznatků z rozpačitých výsledků realizace *New Dealu* dochází k závěru, že jeho fiskální stimul byl velmi malý, a proto válka by mohla být jediným způsobem zvýšení výdajů na úroveň potřebnou pro dosažení plné zaměstnanosti. V článku „O vojenských financích“, připraveném v červenci 1940 speciálně pro časopis „The New Republic“ v této souvislosti konkrétně napsal: „Pro kapitalistickou demokracii se bohužel ukazuje jako politicky nemožné realizovat výdaje v rozsahu, který by byl dostatečný pro uskutečnění velkého experimentu s cílem dokázat můj závěr, kromě podmínek vyvolaných válkou... Jestliže Spojené státy budou mít vážný vztah k materiálním a ekonomickým aspektům obrany civilizace a odváží se kolosálních ztrát zdrojů v podobě výroby zbraní, pocítí svou sílu a poznají ji tak, jak se jim to nikdy nepodaří dosáhnout jinou cestou, získají zkušenost, která může být následně využita k přeměně světa, a tehdy všichni pochopí, jaké jsou základní principy tvorby bohatství... Příprava na válku nejen že nepotřebuje obětí, ale jeví se jako stimul růstu individuální spotřeby a zvýšení životní úrovně, jako stimul, který nemůže poskytnout ani vítězství, ani porážka „New Dealu“. [5]

Jinými slovy, k tomu, aby vojenské výdaje mohly ovlivnit vývoj ekonomiky, musí být dostatečně velké – „kolosální“. V kontextu s uvedenými závěry je možné hovořit o vojenském keynesiánství jako specifické hospodářské politice a směru ekonomického myšlení pouze za předpokladu, že **vládní výdaje na armádu jsou masivní**. [6]

Problémem hospodářského růstu podporovaného vojenskými výdaji, tedy „vojenským keynesiánstvím“ se teoreticky poprvé zabýval polský exilový ekonom Michal Kalecki v roce 1943. Ve svých pracích argumentoval tím, že kapitalisté a jejich političtí stoupenci se obávají využívat metod klasického keynesiánství, protože dosažení plné zaměstnanosti prostřednictvím veřejných výdajů vytváří riziko, že se pracujícím a jejich odborům dostane příliš mnoho moci. Z jejich hlediska jsou proto mnohem efektivnějšími investicemi vojenské výdaje. Tento závěr Kalecki, na rozdíl od Keynesa, dále rozvádí a zdůrazňuje, že tento způsob využívání státních financí však vyžaduje určitou míru politického nátlaku, kterého se nejlépe dosáhne apely na vlastenectví, vytvářením obav ze zahraniční hrozby a nakonec válkou.

V roce 1943 demonstroval Kalecki svůj model vojenského keynesiánství na nacistickém Německu, které v souvislosti s přípravou na válečné tažení vynaložilo na zbrojní průmysl, budování válečné infrastruktury a motorizované armády kolosální výdaje. Podle Kaleckého právě tyto vojenské výdaje byly základem německého úspěchu při překonávání globální recese. Současně je třeba poznamenat, že ekonomické důvody nacistického Německa nebyly hlavním účelem jeho masivních výdajů na zbrojení. Rozhodující byla skutečnost, že tyto výdaje byly doprovázené rozsáhlou vládní podporou rozvoje

zbrojní výroby a ty byly přijatelné nejen pro německé průmyslníky, kteří by za jiných okolností byli proti této destabilizující expanzivní politice, ale také pro mnoho dalších lidí po celém světě, kteří oslavovali dosažení „německého hospodářského zázraku“. A jak bude ukázané dále, Kaleckého koncept vojenského keynesiánství si ve Spojených státech velmi rychle osvojila a v praxi začal využívat neoliberální pravice.

Vývoj událostí vedl k tomu, že vstup Spojených států do druhé světové války a zahájení budování rozsáhlých vojenských kapacit se shodoval s koncem velké hospodářské krize. To vedlo řadu ekonomů a politiků k přesvědčení, že nikoliv *New Deal*, ale válka navrátila ekonomice její zdraví a vyvedla ji z deprese. Ekonom Robert Lekachman k uvedenému problému poznamenal: „Z pohledu keynesiánství je válka morální. Jako projekt veřejných prací jsou všechny války (před érou atomových zbraní) ideální, neboť veškerá válečná výroba není ničím jiným než ekonomickým odpadem, a proto nikdy nebude hrozit nebezpečí, že bude produkováno příliš mnoho.“ [7]

Tab. 1: Federální a výdaje na obranu USA během druhé světové války
(v mil. dolarů, ve s. c. roku 1940)

Rok	Nominální HDP		Výdaje federální vlády			Vojenské výdaje			
	Celkem (v USD)	Nárůst (v %)	Celkem (v USD)	Nárůst (v %)	Podíl na HDP (v %)	Celkem (v USD)	Nárůst (v %)	Podíl na HDP (v %)	Podíl na výdajích vlády (v %)
1940	101,4		9,47		9,34	1,66		1,64	17,53
1941	120,67	19,00	13,00	37,28	10,77	6,13	269,28	5,08	47,15
1942	139,06	15,24	30,18	132,15	21,70	22,05	259,71	15,86	73,06
1943	136,44	- 1,88	63,57	110,64	46,59	43,98	99,46	32,23	69,18
1944	174,84	28,14	72,62	14,24	41,54	62,95	43,13	36,00	86,68
1945	173,52	- 0,75	72,11	- 0,70	41,56	64,35	2,51	37,19	89,49

Pramen: TASSAVA, C. J. The American Economy during World War II [online] [cit.- 2010-05-12]. URL: < <http://eh.net/encyclopedia/article/tassava.WWII> >.

Ekonomika Spojených států v průběhu války v letech 1941-1945 expandovala do té doby v nevídané míře. Hrubý národní produkt USA v tomto období vzrostl z 88,6 mld. USD v roce 1939, kdy země ještě trpěla hospodářskou krizí na 135 mld. USD v roce 1944 (ve s. c. r. 1939). Podíl vojenské produkce na HDP vzrostl v tomto období z pouhých 2 % v r. 1939 na 40 % v r. 1943. [8]

Z makroekonomického hlediska druhá světová válka nejen že pomohla zásadním způsobem překonat důsledky předválečné hospodářské krize v USA, ale také vedla k vytvoření podmínek spolupráce mezi federální vládou, soukromým sektorem a odbory, která měla pozitivní vliv na pokračování ekonomického růstu v poválečném období.

Do poválečného období vstupovaly Spojené státy velmi výrazně posíleny válečnou průmyslovou expanzí, která jim poskytla ve vztahu ke spojencům (i ostatním zemím světa) obrovskou ekonomickou výhodu. Americká vláda se stala správcem ve světě nejsilnější ekonomiky, která se postupně stala centrem poválečného světového hospodářství.

Příklad Spojených států a nacistického Německa tak poměrně silně evokuje závěr, že pokud se země připravuje na válku, nebo už do ní vstoupila, musí uskutečnit

transformaci civilní výroby na výrobu vojenskou, rozšířit kapacity zbrojního průmyslu i ostatní produkční kapacity a služby. Potřebné finanční prostředky (vojenské výdaje) jsou hrazeny z rozpočtu státu, a tím se podílí na zvyšování jeho deficitu. Příprava a vedení války vyžadují takové objemy finančních prostředků, které vedou k hospodářskému oživení, jakého by samo o sobě zvyšování daní a nízké úrokové sazby nikdy nedosáhly. Proto J. M. Keynes považoval války za výjimečné okamžiky, které umožňují jinak prakticky neexistující plnou zaměstnanost. Tím se mu podařilo spojit růst zbrojní výroby a zvyšování militarizace hospodářství s řešením ekonomických a sociálních problémů státu. J. M. Keynes se domníval, že proces militarizace může probíhat bez negativních důsledků a nemusí vést k válce. Mnozí ekonomové však zcela oprávněně namítají, že vojenské výdaje jsou nejméně efektivním způsobem, jak používat rozpočtový deficit k oživení ekonomiky, neboť tyto finanční prostředky nejsou investovány do vybudování infrastruktury, která by byla schopná během určitého času produkovat zisky.

Vojenské keynesiánství a zrod vojenskoprůmyslového komplexu

Již od roku 1944 se ústředním tématem diskuzí staly problémy převedení široce rozvinuté vojenské výroby na civilní produkci. S blížícím se koncem války současně sílily obavy, že velká hospodářská krize naváže na své přerušení válkou a bude dále pokračovat. Proto v podstatě okamžité zahájení studené války po ukončení války s Němcem bylo mnohými vítané jako způsob pokračování a rozšíření válečné prosperity. [9] V politických kruzích stále více sílilo přesvědčení, že hospodářská prosperita USA se musí opírat především o válečné hospodářství. Dosažení odzbrojení a nastolení míru by mohlo vyvolat značné ekonomické i politické problémy.

Tab. 2: Vývoj vojenských výdajů v letech 1949-1968 (mil. USD, s.c. 1960)

	1949	1951	1953	1955	1957	1961	1962	1966	1968
USA	16 629	37 781	54 409	44 428	46 843	47 335	51 203	57 951	68 213
Celkem NATO	23 905	50 231	70 287	58 985	62 382	63 689	69 101	76 776	87 755
SSSR	8 800	10 709	11 978	11 888	10 747	12 889	14 111	14 889	18 556
Varšavská smlouva	13 600	15 509	16 778	16 688	16 235	20 712	22 651	25 148	31 156
Svět	43 659	74 094	95 291	84 013	87 848	95 623	104 311	119 492	138 851

Pramen: World Armaments and Disarmament. SIPRI Yearbook 1968/69. London 1969, s. 200.

Ve snaze zabránit růstu nezaměstnanosti a zpochybnění legitimacy tržního systému hospodaření vypracovala v roce 1950 Národní bezpečnostní rada (U.S. National Security Council) tajnou zprávu pro prezidenta Spojených států NSC-68, která je považována za Magnu Chartu vojenského keynesiánství. Dokument, který byl odtajněn až v roce 1977, výslovně vyzýval vládu, aby využila vyšší vojenské výdaje jako způsob, jak zabránit ekonomické recesi a růstu nezaměstnanosti. [10]

Politika vojenského keynesiánství spolu s válkami v Koreji a ve Vietnamu vedly v následujícím období ke strmému růstu vojenských výdajů. Mezinárodní a vojenskostrategická situace přispěly k tomu, že k rychlému růstu vojenských výdajů došlo nejen ve Spojených státech, ale i v ostatních státech světa. Z tab. 2 je zřejmé, že v roce 1966 překročily vojenské výdaje svůj vrchol, kterého dosáhly v době vrcholícího konfliktu v Koreji. Výdaje USA se za sledované období ztrojnásobily a činily téměř 50 % celosvětových vojenských výdajů. Hospodářský růst v období šedesátých let byl sice nižší než

během války, ale dostatečný rychlý k tomu, aby si vládnoucí elita udržela svou pozici a nedošlo k oslabení důvěry investorů a domácností v uskutečňovanou hospodářskou politiku. V důsledku tohoto vývoje se posilovalo propojení mezi růstem vojenských výdajů, rozšiřováním zbrojní výroby a vývojem ekonomiky.

Hospodářská politika vládnoucí administrativy, která využívala vojenského keynesiánství, byla podporována jak průmyslovými korporacemi, tak i americkými odbory. Velké průmyslové společnosti považovaly vojenské výdaje nejen za přijatelné, ale dokonce za žádoucí formu státních zásahů do ekonomiky bez ohrožení postavení soukromého vlastnictví a svobodného podnikání. Na makroekonomické úrovni tyto výdaje pomohly čelit hrozbě domácí recese a vyrovnání ztráty trhů s civilní produkcí vlivem konkurence evropských a japonských společností. Z pohledu podnikatelské sféry, mnoho průmyslových společností získalo od Pentagonu velmi lukrativní zakázky doprovázené řadou různých pobídek, že i nejpevnější zastánci volného trhu jim nemohli odolat.

Z různých důvodů vojenské keynesiánství podpořily i velké odborové svazy, které vyjádřily ochotu zůstat mimo domácí i zahraniční politiku, souhlasit s vysokými vojenskými výdaji a s cílem udržet sociální smír minimalizovat stávkové hnutí. Za odměnu získaly zvýšení jistoty pracovních míst, vysoké mzdy a příslib rostoucího standardu bydlení. Shodu, která v zemi nastala velmi vystižně charakterizoval v roce 1971 prezident Nixon slovy: „Nyní jsme všichni keynesiánci“ („We are all Keynesians now“).

Rostoucí objemy vojenských výdajů, které plynuly do ekonomiky nejen Spojených států, měly zásadní vliv na prohlubování její militarizace a rozvoj vojenskoprůmyslového komplexu. [11] Před rostoucím vlivem vojenskoprůmyslového komplexu varoval Dwight D. Eisenhower (34. prezident USA), v projevu na rozloučenou s Bílým domem, vyslaným 17. ledna 1961: „Toto spojení rozsáhlých vojenských struktur a mohutného zbrojního průmyslu je v americké historii něčím vcelku novým. Celkový – ekonomický, politický a dokonce i duchovní – vliv je cítit v každém městě, v orgánech řízení každého státu, v každém úřadu federální vlády. Uznáváme naléhavou potřebu tohoto vývoje. Nicméně nesmíme podcenit jeho vážné důsledky. ... Ve státní správě musíme být obezřetní, aby vojenskoprůmyslový komplex nezískal neoprávněný vliv, ať již úmyslně anebo náhodou. Potenciální možnost katastrofálního růstu jeho moci existuje a bude existovat i nadále.“ [12]

Vystoupení D. Eisenhowera vyvolalo diskuze o jeho vztahu ke zbrojení a militarismu. Z přednesených myšlenek se nedá usuzovat, že by Eisenhower zavrhl potřebu dalšího rozšiřování zbrojní výroby jako předpokladu posilování obranyschopnosti země a udržování rovnováhy sil v mezinárodním měřítku. Avšak v kontextu mezinárodních vojensko-strategických souvislostí nelze přehlédnout jeho upozornění na nebezpečnou tendenci v ekonomickém vývoji Spojených států, tj. na rostoucí sílu vojenskoprůmyslového komplexu a v důsledku toho na možná rizika, související s **prohlubující se závislostí** americké ekonomiky na výrobě zbraní, která se svými objemy blížila hranici *neodpovídající* potřebám obrany země. Reálným zdrojem obav D. Eisenhowera byl především vývoj amerických výdajů na obranu a růst rozsahu zbrojní výroby.

Typy vojenského keynesiánství

V šedesátých letech začala projevovat stále vyšší závislost ekonomické prosperity Spojených států na výstavbě a permanentním udržování obrovské válečné mašinérie. Tím

se u veřejnosti dále posilovalo vnímání pozitivního přínosu stále těsnějšího propojování byrokratické administrativy, vojenské autority a ekonomického růstu a bezpečnosti státu. Nikdo neměl odvahu tento zdroj ekonomické prosperity vypnout.

Například v období let 1940-1966 bylo ve Spojených státech vynaloženo téměř 4,5 bilionu dolarů jen na vývoj, testování a konstrukci jaderné zbraně. V roce 1967, ve kterém zásoby atomových bomb dosáhly svého vrcholu, měly Spojené státy 32 tisíc bomb s řízeným doletem. [13] Žádná z nich nebyla nikdy použita. To dokonale dokresluje Keynesův závěr, že za účelem vytváření pracovních míst může vláda také peníze „zahrabat do starých dolů a nechat soukromé firmy, aby je znovu na osvědčených principech *laissez-faire* vykopaly“. Atomové bomby nebyly pouze americkou tajnou zbraní, ale byly také tajnou ekonomickou zbraní. Ekonomický růst v šedesátých letech, založený na masivních obranných výdajích, militarizaci hospodářství v době korejské války a hromadění strategických zásob surovin a dalších výrobků pro případ třetí světové války trval, i přes zpomalení jeho tempa po skončení korejské války, až do ropné krize v roce 1973.

V 80. letech, kdy byl prezidentem USA R. W. Reagan (1981-1989), americká vláda plně využívala politiku vojenského keynesiánsství. S prohlášením o nutnosti boje s novou hrozbou v podobě komunismu a přijetím grandiózního programu přezbrojení vojenských sil USA, včetně vyhlášení programu tzv. strategické obranné iniciativy (hvězdných válek) v souvislosti s novou ofenzivou studené války bylo přistoupeno k politice masivních deficitních vojenských výdajů a státní podpory vojenských projektů, která byla doplněna politikou daňových škrtů. Ke zpomalení růstu rozpočtových deficitů vláda použila vysokou úrokovou míru, která přilákala do USA masový proud zahraničního kapitálu.

Přezbrojování armády podnítilo mohutnou investiční vlnu v letech 1983-85, která upevnila pozici vojenskoprůmyslového komplexu v ekonomice USA. Na převážně vojenské potřeby plynula i rozhodující část výdajů federálního rozpočtu určených na vědu a výzkum. Přes vnitropodnikové a národohospodářské vazby stimuloval růst vojenské produkce i odvětví a podniky pracující pro civilní potřeby.

V roce 1984 tvořily vojenské výdaje 5,9 % HDP a následně bylo dosaženo 7% míry ekonomického růstu. [14] Vývoj ukázal, že tento druh politiky byl velmi účinný na to, aby přivedl ekonomiku bývalého Sovětského svazu na okraj krize. Na druhé straně je ale nutné vidět, že tuto ekonomickou politiku lze aplikovat jen v omezeném časovém období, neboť již po pěti letech (1982-1987) se americká ekonomika dostala do velkých problémů, které v letech 1986-87 vyústily do podstatného snížení jejího tempa růstu. Z toho to vývoje se poučili následující prezidenti B. Clinton a Bush jr., kteří se zřetelně odklonili od typu vojenského keynesiánsství aplikovaného Reaganem a jeho vládou v osmdesátých letech.

Během vlády B. Clintona (1993-2001) klesly vojenské výdaje přibližně na 3 % HDP, ale ve srovnání s ostatními státy byly stále značně vysoké. V jeho druhém volebním období došlo k ozdravení ekonomiky, která byla značně ovlivněna dynamickým růstem tempa vývoje a zavádění nových informačních technologií. Ekonomika tohoto období byla často označována jako „*new economy*“. Kromě toho, pozitivní vliv na vývoj makroekonomických ukazatelů mělo výrazné oslabení ekonomiky Japonska, které bylo v předchozím období vážným konkurentem. V tomto období se začalo i vážně usilovat o snížení státního dluhu. Na základě toho začali kritici keynesovského militarismu poukazovat na to, že vojenské keynesiánsství není jediným způsobem jak podpořit ekonomiku.

S příchodem George W. Bushe jr. (2001-2009) se vláda vrátila k uplatňování politiky vojenského keynesiánsství. Schodek státního rozpočtu byl v tomto období

tvořen rostoucími výdaji na armádu. Jak je možné vyčíst z tab. 3, z důvodu válečných konfliktů na Blízkém východě vzrostl v tomto období rozpočet z 380,3 mld. dolarů v roce 2001 na neuvěřitelných 663,3 mld. dolarů na konci Bushova prezidentského mandátu v r. 2009. [15] Prudký nárůst vojenských výdajů se odrazil ve strmém růstu HDP, a stejně tak pokles výdajů vedl k poklesu HDP. Bushova administrativa aplikovala vojenské keynesiánství jiným způsobem, než tomu bylo v osmdesátých letech v době studené války prezidentem Reaganem. Deficit státního rozpočtu byl v té době zmírňován především opatřeními vládní politiky, směřující na udržování nízké úrokové míry. K tomu je nutné dodat, že za Bushovy administrativy už byl navíc vojenský sektor značně internacionalizovaný.

Tab. 3: Světové a regionální vojenské výdaje v letech 1988, 1998, 2001-2009 (v mld. USD., stálé ceny r. 2008)

Region / rok	1988	1998	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	1998-2009 % změna
Afrika	14,0	13,8	17,6	18,6	18,5	20,8	21,6	22,6	(23,6)	(26,1)	(27,7)	+100,0
Amerika	586	412	439	485	541	587	617	630	649	690	743	+80,3
z toho USA	533,6	362,3	380,3	427,0	486,0	529,7	554,9	563,5	578,3	616,1	663,3	+83,1
Asie & Oceánie	(120)	156	175	183	192	202	212	224	239	252	275	+76,3
Evropa	744	350	368	381	385	387	389	397	403	413	424	+21,1
Střední východ	(51,6)	60,8	73,1	69,3	71,2	76,0	83,5	91,5	96,8	(92,9)	(94,1)	+54,8
Svět	1515	993	1073	1137	1208	1273	1323	1365	1412	1474	1563	+57,4
Změna v %		- 47,4	8,1	5,9	6,2	5,4	3,9	3,2	3,4	4,4	6,0	

Zdroj: SIPRI Yearbook 2010, příloha 5A, Military Expenditure Data, 1988-2009. [online] [cit. 2010-06-10]. URL: < <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/worldreg2010>>.

Z uvedeného vyplývá, že je nutné rozlišovat dva typy vojenského keynesiánství. První typ, jak uvádí P. Custers v komentáři ke zvolení Baracka Obamy prezidentem USA, [16] byl implementovaný v období, kdy byli v čele americké vlády R. Reagan a Bush jr., druhý typ aplikoval B. Clinton právě v období mezi Reaganem a Bushem jr. Na jedné straně můžeme hovořit o vojenském keynesiánství v částečném slova smyslu („partial“, „secondary“), konkrétně v případech, kdy vláda zadává vojenské zakázky s cílem stimulovat investice ve vojenském i civilním sektoru ekonomiky (multiplikační efekt), ale nepoužívá tento nástroj jako hlavní stimul agregátní poptávky. Tento typ vojenského keynesiánství byl použit vládou B. Clintona v devadesátých letech. Na druhé straně je možné hovořit o vojenském keynesiánství v plném slova smyslu („full fledget“), kdy vojenské výdaje jsou realizovány jako hlavní stimul ekonomického růstu. Tento druhý typ byl aplikován během vlády Reagana a Bushe jr. V obou případech je dosaženo makroekonomického efektu.

Ekonomické dopady vojenského keynesiánství

Příznivci vojenského keynesiánství směřují jeho ekonomické dopady do čtyř oblastí: dvě na straně nabídky a dvě na straně poptávky.

Na straně **poptávky** přímé vládní vojenské výdaje generují zvýšenou vojenskou poptávku po zboží a službách. Za druhé, přímé vojenské výdaje indukují multiplikační efekt civilních spotřebních výdajů. Tyto dva efekty jsou přímo v souladu s podstatou obecné keynesiánské ekonomické doktríny efektivní poptávky.

Na straně **nabídky** udržování stálé armády odčerpává z civilní sféry pracovní sílu, většinou mladých mužů s menšími dovednostmi a nižším vzděláním. Tato demografická skupina obvykle tvoří největší procento nezaměstnaných a jejich vstupem do armády se procento nezaměstnaných snižuje. Někteří argumentují i tím, že jejich přijetím do vojenské služby pomáhá snižovat zločinnost a kriminalitu. Ve Spojených státech se vstupem do armády je nabízena příležitost získání vzdělání a pracovních dovedností pro civilní život, popřípadě je možné tuto oblast přizpůsobit potřebám demografického vývoje.

V tomto smyslu je armáda považována za zaměstnavatele „poslední instance“, poskytující pracovní příležitost, umožňující části nezaměstnané pracovní síly odrazit se ode dna a zajistit si slušnou životní úroveň. Z hlediska řešení sociální otázky vystupuje vojenské keynesiánství jako velmi prospěšná politika, neboť nabízí pracovní příležitosti bez ohledu na konkrétní stav ekonomiky.

Zastánci vojenského keynesiánství často také argumentují tím, že na straně nabídky vojenské výdaje na výzkum a vývoj – vytvářením nových vojenských infrastruktur a vývojem pokrokových technologií – zvyšují produktivitu civilního sektoru. Často uváděný příklad technologií vyvinutých částečně nebo zcela prostřednictvím vojenských prostředků a později předaných civilnímu sektoru zahrnují např. radar, jaderné elektrárny, internet atd.

Kritika vojenského keynesiánství

Základní kritika nedostatků vojenského keynesiánství není zaměřena na jeho podstatu jako ekonomické instituce, ale na jeho *nepřítznivé sociální dopady*. Mnozí tvrdí, že udržování v době míru velkých armád a růst vojenských výdajů vede národy do válek. Současně podporuje militarismus a nacionalismus. Tito kritici často útočí na argument, že armáda sice pomáhá mladým lidem vstupem do armády nesklouznout do sféry trestné činnosti, ale současně k tomu dodávají, že mnoho příslušníků armády, kteří se vrací z války, jsou na tom fyzicky a psychicky velmi špatně, často mnohem hůře než před vstupem do armády.

Podobně je nutné souhlasit s těmi, kteří poukazují na to, že implikace vojenského keynesiánství do hospodářské praxe urychluje růst vojenskoprůmyslového komplexu a všech průmyslových odvětví, která jsou v nějaké míře závislá na vojenských výdajích. Rozsáhlé objednávky Pentagonu byly zdrojem vzniku celých nových průmyslových odvětví výroby obřích letadel, ponorek na jaderný pohon, atomových hlavic, mezikontinentálních balistických raket a i výroby komunikačních satelitů. Jen v roce 2008 vydala federální vláda 525,5 mld. dolarů, tj. asi čtvrtinu celého federálního rozpočtu na nákupy od soukromého sektoru, což bylo o 209 mld. více než v roce 2000. Na ministerstvo obrany z této sumy připadá přibližně 390 mld. dolarů. Jedním z největších dodavatelů americké vlády je společnost Lockheed Martin, která 80 % svých výnosů získává z vládních zakázek. Většinu zbývajících výnosů získává společnost z prodeje zbraní do zahraničí, které jsou též uskutečňovány za podpory vlády. [17]

Vzhledem k tomu, že vojenskoprůmyslový komplex je velkým zaměstnavatelem významně se podílejícím na agregátní poptávce, a zároveň představuje zájmové a personální *propojení vrstvy státní byrokracie, s politickou elitou a vojenskoprůmyslovými korporacemi*, které má své stoupence má i mezi voliči, je pro vládu velmi obtížné, ne-li nemožné usilovat o snížení deficitu vládních výdajů. Důsledkem toho je,

Tab. 4: Deset největších zbrojních společností světa (r. 2008)

	Společnost (stát)	Prodej zbraní (v mil. USD)	Dosažený zisk (v mil. USD)
1.	BAE Systems (UK)	32 420	3 250
2.	Lockheed Martin (USA)	29 880	3 217
3.	Boeing (USA)	29 200	2 672
4.	Northrop Grumman (USA)	26 090	– 1 262
5.	General Dynamics (USA)	22 780	2 459
6.	Raytheon (USA)	21 030	1 672
7.	EADS (Evropa)	17 900	2 302
8.	Finmeccanica (Itálie)	13 240	996
9.	L-3 Communications (USA)	12 160	949
10.	Thales (Francie)	10 760	952

Zdroj: SIPRI Yearbook 2010, příloha 5A, The SIPRI Top 100 Arms-Producing Companies, 2008.
[online][cit. 2010-06-10]. URL: < <http://www.sipri.org/yearbook/2010/06/06A>>.

že se permanentně uskutečňuje cyklus střídání válek a vysokých vojenských výdajů, který ústí do růstu deficitu vládních výdajů, dosahující úrovně, kterou neměl nikdy v minulosti. S veřejným dluhem to činí asi 9 bilionů USD. Kromě toho, zahraniční zadlužení dosahuje úrovně dalších 3 bilionů dolarů. Tato výše zadlužení podlamuje suverénní postavení USA jako světové velmoci. [18]

Mimo kritiku nelze ponechat častý argument zastánců vojenského keynesiánsství o **přínosech vojenského výzkumu a vývoje**. Kritici vojenského keynesiánsství zdůrazňují, že požadovaný vojenský výzkum a vývoj je méně efektivní než výzkum civilní a současně dodávají, že potřeby civilního průmyslu je vhodnější uspokojovat zkoumáním a vývojem přímo civilních technologií. Mnozí argumentují příklady Japonska a Německa. Obě ekonomiky, i přes nízké vojenské výdaje ve srovnání s výdaji např. Spojených států, dosáhly v uplynulých desetiletích značných úspěchů při vývoji nových technologií.

Při kritice vojenského keynesiánsství se často používá známý přírůbek nazývaný „klam rozbitého okna“. Na základě podobenství francouzský ekonom Fréderik Bastiat uvedl příklad, že když chlapec rozbije v pekařství okno, mohou někteří tvrdit, že to je přínos pro město, protože sklář tak získal práci, a ten následně bude více nakupovat od výrobce oděvů a tak dále. Bastiat poukázal na to, že je to pravdivé, ale nelogické uvažování, neboť ignoruje to, co by pekař koupil, kdyby nebyl nucen koupit nové okno – v moderní ekonomické terminologii – jsou ignorovány náklady příležitosti. Vojenské keynesiánsství nebere do úvahy náklady příležitosti, tj. to co by vojáci dělali v případě, že by nebyli v armádě, tedy že by mohli být obchodníci, právníky nebo jinak produktivní, a také ignoruje možnou alternativní výrobu zbrojovek, která by mohla být zaměřena do nevojenské sféry na uspokojování potřeb civilního rozvoje společnosti.

H. Garrett-Peltier spolu s R. Pollinem poukazují na to, že jeden dolar investic do civilní sféry vytvoří více pracovních míst např. v oblasti čistých energií, ve zdravotnictví a vzdělávacím systému, než jeho investice do armády. V civilní i vojenské oblasti existují pracovní místa s průměrnými příjmy a místa dobře placená. Výzkumy dokazují, že z každé jedné miliardy dolarů je vytvořeno více jak 17 000 pracovních míst v průmyslu čistých energií, téměř 20 000 míst ve zdravotnictví a více jak 29 000 ve školství. Stejná jedna miliarda vojenských výdajů vytvoří pouze 11 600 pracovních míst. Pokud se jedná o dobře placená místa, tj. s ročním platem převyšujícím 64 000 dolarů, pak jedna miliarda dolarů vytvoří

1500 takových míst v čisté energetice a jen pouze něco málo přes 1000 míst ve vojenském, tzn., že investice do čisté energetiky vytváří o 50 % více kvalitních pracovních míst. Obdobně investovaná jedna miliarda ve školství vytvoří 2500 míst s ročním platem převyšujícím 64 000 dolarů, tj. 2,5krát více než v armádě. [19]

Nezávislá kritika vojenského keynesiánsství je založena na tom, že zdrojem vojenských výdajů jsou daně. Jejich existence a růst vyvolává vysokou míru zdanění, které snižuje disponibilní důchody domácností a významně zatěžuje výrobní odvětví ekonomiky, což je dlouhodobou brzdou hospodářského růstu. Tato kritika, která zdůrazňuje především krátkodobé účinky fiskálních stimulů vojenského keynesiánsství je jedním z klíčových směrů jeho kritiky.

V roce 2007 publikovalo Centrum pro ekonomický a politický výzkum výsledky odhadu ekonomického dopadu zvýšení vojenských výdajů Spojených států, které by bylo srovnatelné s výdaji na válku v Iráku, uskutečněné společností Global Insight. Na základě simulace společnost dospěla k závěru, že vyšší úroveň vojenských výdajů vede, kromě jiného, ke zpomalení hospodářského růstu. Ekonom Dean Baker, který prověřil model Global Insight svým makroekonomickým modelem potvrdil, že model vybraný společností je vhodným, běžně používaným a respektovaným modelem.

Na základě simulace byly provedeny odhady dopadů zvýšení ročních vojenských výdajů o 1 % HDP. Pomocí modelu byly získány následující prognózy:

- Po prvním stimulu růstu poptávky, začíná kolem šestého roku nabývat efekt zvýšení vojenských výdajů negativních hodnot. Po deseti letech vyšších výdajů na obranu by v ekonomice bylo o 464 000 pracovních míst méně, než v základním scénáři s nižšími vojenským rozpočtem.
- Inflace a úrokové sazby by byly podstatně vyšší. Po pěti letech by se úroková sazba pohybovala o 0,7 procentního bodu výše, než v základním scénáři. Po deseti letech by rozdíl narostl na 0,9 procentního bodu.
- Vyšší úrokové sazby by vedly k poklesu poptávky po produkci na úrokovou sazbu citlivých odvětví výroby. Po pěti letech by došlo k ročnímu propadu prodeje osobních a nákladních automobilů o 192 000, po deseti letech o 323 300 vozidel a po dvaceti letech by podle prognóz pokles dosáhl hodnoty 731 400 vozidel.

Svou zprávu o výsledcích simulace Baker končí slovy: „Panuje názor, že války a růst vojenských výdajů mají na ekonomiku pozitivní vliv. Ve skutečnosti ale většina ekonomických modelů ukazuje, že vojenské výdaje odčerpávají zdroje ze sféry produktivního užití, jako jsou spotřeba a investice, a v konečném důsledku zpomalují hospodářský růst a snižují zaměstnanost.“ [20]

Závěr

Provedená analýza podtrhuje aktuální potřebu další podrobnější analýzy vojenského keynesiánsství jako nástroje fiskální politiky státu, vycházející z předpokladu pozitivního vlivu masivních vojenských výdajů na ekonomický růst. Obzvláště v poválečném období se vlády většiny hospodářsky rozvinutých států snažily, především v období poklesu ekonomické aktivity, využít vojenského keynesiánsství k budování mohutných vojenských sil a rozvinutí zbrojní výroby jako „faktoru ekonomické stability“. Tím docházelo ke stále hlubší a rozsáhlejší militarizaci ekonomického, politického a sociálního života.

Na rozdíl od civilní výroby, impulzy rozvoje vojenské výroby a vzniku mohutného vojenskoprůmyslového komplexu mají svůj zdroj v politické sféře, ve vývoji politiky a vojenské strategie. Většina analýz, zabývajících se vojenskoprůmyslovým komplexem, zpravidla uzavírá jeho vymezení bezesporu správným konstatováním, že v této symbióze zbrojní firmy vydělávají výrobou zbraní a jejich následným prodejem vládě a armádě. Avšak z podstaty existence vojenskoprůmyslového komplexu jako symbiózy založené na společném zájmu nutně vyplývá, že toto „soužití“ musí být prostředkem i k realizaci mocenských zájmů, jejichž nositelem je stát, vládnoucí politická elita. Jejím zájmem je zisk ve formě politického přežití (zvolení resp. znovuzvolení), obhájení svého místa, které jí přináší moc a peníze.

V průběhu dosavadního poválečného vývoje vládnoucí politické elity využily každé vhodné příležitosti k masivní alokaci zdrojů do sféry vojenství a naučily se využívat různých formátů hospodářské politiky k prosazení svých zájmů, včetně kombinace vojenského keynesiánství s civilním, který je zakotven v základní myšlence Johna Maynarda Keynesa. Proto je třeba neustále se vracet ke zkoumání souvislostí vojenských výdajů a ekonomického růstu, analyzovat krátkodobé efekty vojenského keynesiánství a vliv neproduktivního užití zdrojů alokovaných do vojenství ve vzdálenější perspektivě. Zkoumání vojenského keynesiánství se nesmí omezovat pouze jeho ekonomickými aspekty. Neméně významná je i analýza jeho vlivu na ostatní sféry činnosti státu v podobě jejich militarizace.

Samostatnou pozornost si zaslouží zkoumání hospodářsko-politických opatření, zaměřených na posilování budování mohutné vojenské síly a vojenskoprůmyslového komplexu bývalého Sovětského svazu, jejich konfrontace s politikou vojenského keynesiánství ve Spojených státech a ostatních ekonomikách demokratických států. Velmi vydatným zdrojem nových poznatků o roli vojenských výdajů v ekonomickém, politickém a sociálním životě země je v současnosti Rusko, v jehož vývoji od počátku devadesátých let dochází ke kombinaci tendencí k centrálnímu řízení ekonomiky, která se rozvíjí na základě tržních principů, a svobody soukromého podnikání. V těchto podmínkách nabývá politika vojenského keynesiánství nových specifických forem uplatnění. Jejich zkoumání je výzvou pro ekonomický výzkum v následujícím období.

Poznámky a použitá literatura:

- [1] Viz HULTBERG, N. Contrarians and the Keynesian Myth. [online] [cit. 2010-06-26]. URL: <<http://www.afr.org/Hultberg/keynesian.html>>.
- [2] Např. PIERONI, L., d'AGOSTINO, G., LORUSSO, M. Can we declare military Keynesianism dead? *Journal of Policy Modeling*. ELSEVIER, Volume 30, Issue 5, September-October 2008, pp.675-691. ISSN 0161-8938; DUNNE, J. P., NIKOLAIDOU, E., SMITH, R. *Arms Race Models and Econometric Application*. [online] [Cit. 2009-11-22]. URL: <<http://carech.org.uk/UWEMasters/Applied%20Econometrics/aemsrace8.pdf>>. DUNNE, J. P., SMITH, R., WILLENBOCKEL, D. *Theoretical and Econometric Issues in Analysing the Military Expenditure-Growth Nexus*. [online] [cit. 2008-09-28]. URL: <<http://carech.org.uk/Armsproduction/Papers/DirkPaulRonpap3.pdf>>.
- [3] Např. CYPHER, J. M. From Military Keynesianism to Global-Neoliberal Militarism. [online][cit. 2010-04-21]. URL: <<http://monthlyreview.org/0607jmc.htm>>; NITZAN, J. and BICHLER, S. Cheap Wars. *The Economy of the Occupation*. A Socioeconomic Bulletin. No. 10. September 2006, pp. 1-32. [online][cit. 2010-05-05]. URL: <http://bnarchives.yorku.ca/223/01/20060900nb_cheap_wars_aic.pdf>.
- [4] Např. KRČ, M., URBAN, R. Teoretické a metodologické východiska analýzy vlivu vojenských výdajů na ekonomický vývoj. *Ekonomický časopis*, 58, č. 1. Bratislava: Ekonomický ústav SAV a Prognostický ústav SAV, 2010, s. 45-60.

- [5] KEYNES, J. M. The United States and the Keynes Plan. *The New Republic*, July 29. 1940, Vol. CIII, No. 3, Part 2, page 159. Citované podle: DUDLEY, D. *The Economics of John Maynard Keynes: The Theory of a Monetary Economy*. New York: Prentice-Hall, 1948. s. 129-130.
- [6] Viz MINTZ, A. and HICKS, A., Military Keynesianism in the United States, 1949-1976: Disaggregating military expenditures and their determination, *American Journal of Sociology*, 90 (2) (1984), pp. 411-417.
- [7] BARLETT, B. *Keynesian War Stories: Not all government spending is alike*. [online] [cit. – 2010-08-03]. URL: http://old.nationalreview.com/nrof_barlett200412220847.asp.
- [8] TASSAVA, C. J. *The American Economy during World War II* [online] [cit. 2006-10-12]. URL: < <http://eh.net/encyclopedia/article/tassava.WWII> >.
- [9] Diplomat Chester Bowles k tomu uvedl: One of the first things we must realize is that in 1930's we never really did find the answer to full employment. Only the defense program in 1940 put our people to work and only the war and the cold war that followed have kept them at work. Citované podle BARLETT, B. *Keynesian War Stories: Not all government spending is alike*. [online] [cit. 2010-08-03]. URL: <http://old.nationalreview.com/nrof_barlett200412220847.asp> .
- [10] NSC 68: *United States Objectives and Programs for National Security* (April 14, 1950). [online][cit. 2010-06-08]. URL:<<http://www.fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-68-cr.htm>>.
- [11] Fenomén „vojenskoprůmyslový komplex“ se ve vojensko-politické a ekonomické historii poprvé pokusil zevrubněji vysvětlit americký filozof Ch. W. Mills (1916-1962) v práci „Mocenská elita“ (1956). Základem jeho úvah byla teze o tom, že v industriálním státě existují elity, zahrnující korporativní (ekonomickou), politickou a vojenskou byrokracii, která je sjednocována společným zájmem na zachování vlády a společnými hodnotami ve sféře veřejné politiky. Vlastní termín „vojenskoprůmyslový komplex“ uvedl do života Dwight D. Eisenhower (34. prezident USA), který ho poprvé použil v projevu na rozloučenou s Bílým domem, vysílaným 17. ledna 1961. Samotný výraz „vojenskoprůmyslový komplex“ vytvořili Ralph Williams a Malcom Moos, kteří prezidentu D. Eisenhowerovi psali jeho projevy. Není bez zajímavosti, že v předposledním návrhu svého vystoupení prezident Eisenhower varoval před „rostoucím vlivem vojenskoprůmyslového a kongresového komplexu“ („growing influence of the military-industrial-congressional complex“), ale na konec se rozhodl slovo „congressional“ z projevu vypustit, neboť se domníval, že není vhodné, aby prezident kritizoval Kongres („not fitting ... for a President to criticize Congress“). NELSON, L. E. *Military-Industrial Man*. *New York Review of Books*, December 21, 2000.
- [12] EISENHOWER, D. D. Military-Industrial Complex Speech. *Public Papers of the Presidents*, Dwight D. Eisenhower, 1961, p. 1036-7.
- [13] Viz JOHNSON, CH. A. *Republic or Empire: A National Intelligence Estimate on the United States*. [online][cit. 2010-06-08]. URL: <<http://www.harpers.org/archive/2007/01/0081346>> .
- [14] *Tamtéž*.
- [15] *SIPRI Yearbook 2010*, příloha 5A, Military expenditure data, 1988-2009. [online] [cit. – 2010-06-10]. URL: < <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/worldreg2010>>.
- [16] CUSTERS, P. *The U.S.-Economy under the Obama Presidency-beyond Military Keynesianism?* (A Commentary after Barack Obama's Election as President of the US. [online] [cit. 2010-06-10]. URL: <http://www.networkideas.org/news/dec2008/news19_US_Economy.htm> .
- [17] Viz BARRY, T. *Synergy in Security: The Rise of the National Security Complex*. [online] [cit. 2010-06-10]. URL: <http://www.dollarsandsence.org/archives/2010/0310barry.html>.
- [18] CUSTERS, P. *The U.S. Economy under the Obama Presidency-beyond Military Keynesianism?* A Commentary After Barack Obama's Election As President of the US. [online] [cit. 2010-06-10]. URL: <http://www.networkideas.org/news/dec2008/news19_US_Economy.htm> .
- [19] GARRET-PELTIER, H., POLLIN, R. *The U.S. Employment Effects of Military and Domestic Spending Priorities: An Updated Analysis*. Political Economy Research Institute University of Massachusetts, Amherst, October 2009. [online] [citované 2010-06-10]. URL: <http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/published_study/spending_priorities_PERI.pdf>.
- [20] *Report Shows Increased U.S. Military Spending Slows Economy*. Centre for Economic and Policy Research. [online][cit. 2010-07-20]. URL: < <http://www.cepr.net/content/view/1157/77> >.